

Марія Ольхович-Новосадоук (Mariya Ol'khovych-Novosadyuk)
Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ КОНЦЕПТУ РАДІСТЬ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ ТА КУЛЬТУРИ

The Psycholinguistic Aspects of the Concept JOY in the Ukrainian Language and Culture

ABSTRACT: The article presents the results of a psycholinguistic study of the concept JOY based on the materials of the Ukrainian Associative Dictionary by S. Martinek. The associative meaning of the word joy has been identified and a comparative analysis has been conducted, juxtaposing the obtained results with the lexicographic definitions and survey data provided by the sociological group "Rating". The paper provides a comprehensive overview of the major psychological theories of emotions and various linguistic approaches to studying emotions. All reactions of the conducted free associative experiment to the word-stimulus joy were classified according to the structures of knowledge representation, with their quantitative ratio determined. The research has shown that the emotion of joy is described by the hyperonyms emotion, *feeling, mood*. The core of the associative field of the concept JOY in Ukrainian linguaculture is formed by happiness, cheerfulness, merriment, satisfaction, pleasure. The most frequent characteristics of joy are great and sincere, and the most typical oppositions – sadness and sorrow. Joy is most frequently associated with laughter and smiling as an outward expression of emotion, with the colours yellow and white as well as with light and sun. Among the reasons for joy, life draws the greatest number of reactions while family, friends, home are of significant importance for Ukrainians.

KEYWORDS: emotion concepts, theories of emotion, the concept of JOY, associative meaning, free associative experiment, Ukrainian linguaculture

З давніх часів учених цікавили питання, що стосуються емоцій: їхня роль в пізнанні світу, місце в лексичному значенні слова, статус з позицій фізіології, психології, філософії, лінгвістики, соціології, культурології. На сучасному етапі лінгвістичні дослідження характеризуються загальною антропоцентричною спрямованістю, а також підвищенням інтересом науковців до емоційної сфери людини й способів її вербалізації в мові.

Віктор Шапар у *Психологічному тлумачному словнику* визначає емоцію (від лат. *emovere* – збуджувати, хвилювати) як психологічне відображення у формі безпосередньо упередженого переживання змісту життєвих явищ і си-

туацій, обумовленого відношенням їхніх об'єктивних властивостей до потреб суб'єкта¹.

Проф. Віталій Войтко пропонує наступне визначення: «Емоції (від фр. *emotion* – хвилювання) – процес ситуативного переживання, ставлення до навколишніх об'єктів. Виділяють наступні особливості емоцій: експресивність, динаміка, інтенсивність, полярність»².

Актуальність дослідження полягає в тому, що обрана тема відповідає сучасним антропоцентричним тенденціям в лінгвістиці, а саме всезростаючому інтересу до вивчення мовних картин світу та дослідження лексики, яка позначає емоції, а також підвищеним суспільним інтересом до внутрішнього світу людини та її емоційної сфери. Актуальність також зумовлена недостатньою вивченістю концептів саме позитивних емоцій та специфіки їхньої концептуалізації у різних лінгвокультурах.

Об'єктом дослідження є одна з базових категорій емоційної сфери людини – концепт РАДІСТЬ, актуалізований в українській мові та культурі, а предметом – асоціативне значення слова РАДІСТЬ на матеріалі *Українського асоціативного словника*, укладеного Світланою Мартінек³. Перший том цього словника організований за принципом «від стимулу – до реакції», де кожна стаття являє собою асоціативне поле слів, пов'язаних зі стимулом.

Мета дослідження полягає в експлікуванні концептуальної структури слова **радість** у свідомості носіїв української мови та культури, а також у перевірці релевантності результатів, отриманих шляхом інтроспекції. **Завдання** статті передбачає аналіз даних *Українського асоціативного словника* Світлана Мартінек, класифікація і визначення концептуально-тематичних груп реакцій на слово-стимул **радість** та проведення порівняльного аналізу отриманих результатів з даними соціологічного опитування, проведеного у 2018 році соціологічною групою «Рейтинг», метою якого було з'ясувати, що приносить українцям радість⁴.

Пропонована робота проводиться в рамках дисертаційного дослідження, кінцевим завданням якого є створення когнітивної дефініції за методикою Єжи Бартмінського. Результати асоціативного експерименту або іншого типу анкетування, доповнені даними системи мови й аналізом корпусу текстів певної мови, за схемою Система – Анкета – Текст (SAT) надаватимуть можливість експлікувати відповідний фрагмент концептуальної картини світу у свідомості носіїв мови і культури найбільш повно⁵.

Таким чином, було досліджено засоби вербалізації та структуру концептосфери РАДІСТЬ в українській, польській та англійській мовах на матеріалі

¹ В. Шапар, *Психологічний тлумачний словник*, Харків 2004, с. 127.

² В.І. Войтко, *Короткий психологічний словник*, Київ 1976, с. 61.

³ С.В. Мартінек, *Український асоціативний словник. Від стимулу до реакції*, Львів 2007.

⁴ УНІАН, [в:] <https://www.unian.ua/politics/10209444-stalo-vidomo-shcho-prinosit-ukrajincyam-naybilshe-radosti.html> (01.08.2018).

⁵ J. Bartmiński, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin 2006.

системних даних мов, а саме етимологічних, тлумачних і фразеологічних словників, а також словників дериватів, синонімів, антонімів⁶. Окрім того, було проведено дослідження концепту РАДІСТЬ в українській лінгвокультурі на матеріалі текстів художньої прози другої половини ХХ – початку ХХІ ст.⁷ У пропонованій статті представлені результати психолінгвістичного дослідження концепту РАДІСТЬ на матеріалі *Українського асоціативного словника*.

На сучасному етапі розвитку психолінгвістики метод вільних асоціацій набуває все ширшої популярності та розширюється сфера його застосування. В українському мовознавстві існує давня традиція психолінгвістичних досліджень (Бутенко 1979, 1989; Горошко 2001; Мартінек 2007, 2011).

Олена Горошко визначає вільний асоціативний експеримент як один із потужних «приладів», який дозволяє опосередковано «поглянути» на особливості формування і функціонування мовної свідомості людини, яка часто є недоступною для інших інтроспективних методів⁸.

Асоціативний експеримент – це прийом, який має на меті виявити асоціації, які склалися в індивіда в його попередньому досвіді. Асоціативні норми встановлюються в результаті вільного асоціативного експерименту. Асоціативне поле слова – це сукупність асоціатів на слово-стимул. Асоціативне поле має ядро (найбільш частотні реакції) і периферію (одиночні реакції). Також розрізняють індивідуальне та колективне асоціативне поле, останнє вважається асоціативною нормою.

Процедура проведення цього методу полягає у тому, що респондентові пропонується відповісти на запропоноване слово-стимул словом, яке перше спало на думку. Результатом проведення цього експерименту є отримане таким чином слово-реакція. З метою вивчення структури асоціативного поля і формалізації процесів асоціювання використовуються кількісні методи аналізу даних, до яких відносяться методи математичної статистики, кількісні методики вимірювання значень і деякі способи обрахунку кількісних характеристик асоціативного поля (стереотипність реакцій, об'єм асоціативного поля та ін.)⁹.

Існують численні способи класифікації реакцій асоціативного експерименту. Причиною неможливості створення єдиної і чіткої класифікації реакцій є те, що вони можуть бути пов'язані зі стимулом більше ніж за одним параметром, а також велика частина реакцій є багатозначними словами, тому не завжди можлива їхня однозначна інтерпретація.

⁶ М. Ольхович-Новосадюк, *Вербалізація концептосфери РАДІСТЬ в українській, польській та англійській мовах*, «Вісник Львівського університету. Серія філологічна» 2020, № 72, с. 329-330.

⁷ М. Ольхович-Новосадюк, *Вербалізація концепту РАДІСТЬ в українській мовній картині світу: на матеріалі художньої прози*, «Записки з українського мовознавства» 2021, № 28, с. 248-255.

⁸ Е.И. Горошко, *Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента*, Москва 2001, с. 5.

⁹ Ibidem с. 259.

Психологічні теорії емоцій

У психології налічується багато різних теорій емоцій, однак загальноприйнятої, єдиної логічно несуперечливої теорії емоцій поки що не існує.

Суть еволюційної теорії емоцій Чарлза Дарвіна¹⁰ полягає в тому, що емоції або корисні, або становлять собою лише рудименти різних доцільних реакцій, вироблених у процесі еволюції в боротьбі за існування.

У периферичній (соматичній) теорії Джеймса – Ланге була здійснена спроба пов'язати емоційні переживання та вегетативні зрушення в організмі людини. В асоціативній теорії Вільгельма Вундта тілесні реакції розглядаються лише як наслідок почуттів. У таламічній теорії Кенона-Барда роль центральної ланки емоційних переживань відводиться таламусу, а згідно з активаційною теорією Ліндслея ця роль приписується активуючій ретикулярній формації, що знаходиться у стовбурі головного мозку. У психоаналітичній концепції Зигмунда Фрейда вирішальна роль відводиться механізму афекту в розумінні природи емоцій¹¹.

Роберт Плутчик запропонував психоеволюційну теорію базових емоцій, в якій він розглядає емоції як засоби пристосування, які відігравали роль у виживанні індивідів на всіх еволюційних етапах. Він виділив 8 базових біполярних емоцій, а усі інші емоції є їхнім поєднанням¹².

Американський психолог Абрагам Маслоу розробив мотиваційну теорію, згідно з якою сутністю щастя є задоволення потреб. Маслоу вважає, що люди мають п'ять рівнів потреб: 1) фізіологічні потреби (голод, спрага, сон); 2) потреби безпеки; 3) потреби спілкування і любові; 4) потреба в повазі; 5) потреба самореалізації. По задоволенню потреб нижчого рівня виходять на перший план потреби вищого порядку. Щаслива людина – це людина, яка задовольняє всі потреби¹³.

Когнітивні теорії емоцій з'явилися внаслідок розвитку когнітивної психології й відображають твердження, що основним механізмом появи емоцій є когнітивні процеси. Магда Б. Арнольд та Річард Лазарус розробили пізнавальну теорію емоцій. У Арнольд пізнавальною детермінантою емоцій є інтуїтивна оцінка об'єкта, а в Лазаруса кожна емоція є комплексною відповіддю, яка складається з трьох підсистем: сигнальних змінних або стимульних властивостей; оцінюючої підсистеми (функція мозкових процесів) і трьох типів категорій відповіді: когнітивної, експресивної та інструментальної¹⁴.

¹⁰ Ch. Darwin, *On the Origin of Species*, London 1859.

¹¹ J.E. Roedelstein, *Elsevier's Dictionary of Psychological Theories*, New York 2006.

¹² R. Plutchik, *Emotions and Life: Perspectives from Psychology, Biology, and Evolution*, Washington, DC 2002.

¹³ A.H. Maslow, *Motivation and Personality*, New York 1954.

¹⁴ M.B. Arnold, *Emotion and personality*, vol. 1-2, New York 1960. R. Lazarus, *Emotion and Adaptation*, New York 1991.

Двофакторна теорія Шехтера-Зінгера стверджує, що емоція спричинена фізіологічним збудженням та когнітивною оцінкою стимульної ситуації з врахуванням минулого досвіду та наявних у цей момент потреб людини¹⁵. Джером Каган представив когнітивну теорію мотивів і мотивації, в якій визначив мотив як когнітивне представлення бажаної цілі, яка може або не може пов'язуватися з окремими видами поведінки¹⁶.

У своїй теорії диференціальних емоцій Керрол Е. Ізард виокремлює 10 базових емоцій, які внутрішньо і зовнішньо переживаються по-різному, а також взаємодіють як між собою, так із драйвами та гомеостатичними, перцептивними, когнітивними й моторними процесами¹⁷. Згідно з нейрокультурною теорією емоцій Пола Екмана, експресивні прояви шести базових емоцій є універсальними і практично не чутливими до впливу факторів середовища¹⁸.

Ліза Фельдман Барретт запропонувала теорію конструйованих емоцій, яка відкидає головні припущення класичного погляду на емоції. Вона стверджує, що наші емоції не «вшиті» в нас, а конструюються з базових частин, не є універсальними, а різняться залежно від культури і ми їх не запускаємо, а створюємо¹⁹.

На думку Марвіна Мінського, емоції – це інші способи мислення і мозок володіє механізмами, які керуються певними правилами і «вмикають» емоції для розв'язання різноманітних проблем. Головні тези Мінського: ми народжуємося з багатьма розумовими ресурсами; ми навчаємося при взаємодії з іншими людьми; емоції – це різні способи мислення; ми навчаємося думати про наші нещодавні думки; ми навчаємося мислити на різнопланових рівнях; ми акумулюємо величезні запаси раціональних знань; ми здатні вибирати з поміж різних способів мислення; ми знаходимо різні способи репрезентації речей; ми конструюємо багатовимірні моделі самих себе²⁰.

Лінгвістичні дослідження емоцій

Віктор Шаховський досліджував категоризацію емоцій в лексико-семантичній системі англійської мови. На мовному рівні емоції трансформуються в емотивність; емоція – психологічна категорія, а емотивність – мовна, оскільки емоції можуть і викликатися і передаватися в мові мовою. Він визначає три типи емотивності слова: власне емотивність (емотивне значення), емотивність як

¹⁵ S. Schachter, J. Singer, *Cognitive, Social and Physiological Determinants of Emotional State*, "Psychological Review" 1962, № 69, p. 379-399.

¹⁶ J. Kagan, *Motives and development*, «*Journal of Personality and Social Psychology*» 1972, № 22 (1), p. 51-66.

¹⁷ C.E. Izard, *Human Emotions*, New York 1977.

¹⁸ P. Ekman, *Basic Emotions*, [in:] *The Handbook of Cognition and Emotion*, New York 1999, p. 45-60.

¹⁹ L.F. Barrett, *How Emotions Are Made. The Secret Life of the Brain*, Boston 2017.

²⁰ M. Minsky, *The Emotion Machine. Commonsense Thinking, Artificial Intelligence, and the Future of the Human Mind*, New York 2006.

одна з реалізацій семантики слова (логіко-предметний компонент значення) і контекстуальна емотивність (емотивний потенціал, який реалізовується в тексті)²¹.

Пилип Селігей, досліджуючи внутрішню форму назв емоцій в українській мові, з'ясував, що етимологія назв емоцій, зводиться до лексики, яка позначає цілком конкретні, матеріальні предмети і дії – ті, з якими людина мала справу в процесі практичного освоєння реальної дійсності. У номінації непередметних сутностей активну роль відіграють метафора й метонімія, тому розрізняють метонімічну і метафоричну внутрішню форму слова. Внутрішня форма метонімічних назв емоцій фіксує ознаки, процеси або реалії, пов'язані з перебігом емоційного переживання: 1) предмети або ситуації, що викликають емоції; 2) сенсорні відчуття – дотикові, зорові, смакові; 3) зовнішні симптоми емоційного переживання; 4) поведінкові реакції людини²².

Світлана Жаботинська дослідила лексичне значення англійського слова *joy*, застосувавши авторську методику концептуального аналізу, названу «Семантикою лінгвальних мереж», у рамках якої для побудови концептуальних мереж використовуються базисні пропозиції. Це дослідження передбачало наступні етапи: відбір фактичного матеріалу з комп'ютерного корпусу даних (BNC), а саме було взято приклади використання іменника *joy* «радість» у фрагментах художніх текстів; аналіз матеріалу за допомогою обчислення логічних предикатів; тематичне впорядкування отриманих результатів за допомогою базисних пропозиційних схем; побудова мережевої концептуальної моделі поняття РАДІСТЬ як денотативного значення лексеми *joy*; перетворення мережевої концептуальної моделі на когнітивну модель; використання мережевої концептуальної моделі для дослідження концептуальних метафор²³.

Юлія Шамаєва у своїй дисертаційній праці дослідила засоби вербалізації та структуру концепту РАДІСТЬ в американському варіанті англійської мови, застосувавши інтегративний когнітивно-лінгвістичний підхід. Емоція та когніція утворюють цілісну систему, що уможливило представлення мови емоцій як функціонально-адаптивну когнітивно-мовну систему, в основі якої лежить взаємодія емоції з ментальними репрезентаціями. Шамаєва послуговується терміном афект, під яким розуміє емоцію, відображену мовною свідомістю та виражену мовними засобами, і який відрізняється від його вужчого тлумачення в психології. Механізм афективної реалізації, що характеризує зв'язок між когнітивною та мовною структурами емоцій, включає три етапи: 1) мотиваційно-емоційний – структурування первинного сенсорного процесу у форматі афективно-

²¹ В.И. Шаховський, *Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка*, Воронеж 1987.

²² П.О. Селігей, *Внутрішня форма назв емоцій*. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук, Київ 2001.

²³ С.А. Жаботинская, *Имя как текст: концептуальная сеть лексического значения (анализ имени эмоции)*, «Когниция, коммуникация, дискурс» 2013, № 6, с. 47-76.

когнітивної одиниці; 2) смислотвірний – семантична фіксація афективних смислів (перетворення емоційної реакції у смислову структуру відповідно до мотиву та комунікативного наміру мовця); 3) формулюючий – лексико-граматичне оформлення асоціативно-смислової структури, що виникла на першому етапі²⁴.

Ендрю Ортоні, Джеральд Л. Клоур, Аллан Коллінз спираються на той факт, що емоція складається зі збудження (*arousal*) й оцінки (*appraisal*), а будь-яка параметризація емоцій, як правило, включає два виміри: активність і валентність. Причому вимір активності може розглядатися як відображення збудження, а вимір валентності – як відображення оцінки. Учені запропонували класифікацію емоцій, відповідно до якої всі емоції поділяються на: реакції на наслідки подій, реакції на дії агентів і реакції на об'єкти (об'єкт може бути істотою чи неістотою, конкретним чи абстрактним). Вони створили мережеву модель концептів емоцій, вузли якої можна розглядати як класи емоційних реакцій, що позначаються як **задоволений / незадоволений, той, що схвалює / той, що не схвалює, той, що подобається / той, що не подобається**. Кожен тип емоцій складається з декількох груп, що утворюють «сімейство» тісно пов'язаних емоцій. Їхній зв'язок зумовлений тим, що вони мають спільні основні умови, які їх викликають, але різняться ступенем інтенсивності²⁵.

Золтан Ковечеш, угорський професор-лінгвіст, досліджує концептуальну структуру концепту РАДІСТЬ (*happiness / joy*) за чотирма когнітивними компонентами: концептуальними метафорами, концептуальною метонімією, спорідненими концептами і когнітивними моделями. На думку вченого, загальний концепт РАДІСТЬ можна описати за допомогою трьох прототипних когнітивних моделей: 1) РАДІСТЬ як безпосередня реакція; 2) РАДІСТЬ як цінність; 3) РАДІСТЬ як бути радим. Існує також багато непрототипних моделей, які групуються навколо цих трьох прототипів²⁶. Ковечеш також запропонував новий погляд на концепти емоцій у когнітивній лінгвістиці та теорію концептуальних метафор²⁷.

Анна Вежбицька розробила метод природної семантичної метамови, який став результатом тривалих крос-лінгвістичних досліджень і ґрунтується на понятті семантичних примітивів (*semantic primes*). Цей метод Вежбицька застосовує для експлікації значення назв емоцій, при цьому пов'язуючи почуття (хороше або погане) з прототиповим когнітивним сценарієм, який включає думки та наміри людей. Модель мислення в когнітивному сценарії є зразком референтної ситуації, за якою можна ідентифікувати природу почуття, що з нею

²⁴ Ю.Ю. Шамаєва, *Когнітивна структура концепту РАДІСТЬ (на матеріалі англійської мови)*. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук, Харків 2004.

²⁵ A. Ortony, G. L. Clore, A. Collins, *The Cognitive Structure of Emotions*, New York 1988.

²⁶ Z. Kövecses, *The Conceptual Structure of Happiness*, [in:] *Happiness: Cognition, Experience, Language*, Helsinki 2008, p. 131-143.

²⁷ Z. Kövecses, *Emotion concepts in a new light*, „Rivista Italiana di Filosofia del Linguaggio”, Aug. 2020, doi:10.4396/SFL201917.

асоціюється. Так само як і інші комплексні утворення, концепти емоцій можуть класифікуватися багатьма різними способами. Вежицька поділяє їх на 6 груп на основі наступних загальних тем: 1) «щось добре сталося» (*радість, бути щасливим*); 2) «щось погане сталося» (*смуток, горе*); 3) «щось погане може статися або станеться» (*страх, тривога*); 4) «я не хочу, щоб це сталося» (*гнів, обурення*); 5) «думати про інших людей» (*заздрість*); 6) «думати про самих себе» (*сором, розкаяння*). Кожна з цих тем пов'язана з певним аспектом когнітивних сценаріїв, які лежать в основі концептів емоцій певної групи²⁸.

Оксана Лозинська дослідила структуру, семантику та особливості функціонування польських кінематичних фразеологічних одиниць на позначення емоцій, а також механізми вираження емоції радості вербальними та невербальними засобами комунікації польської мови²⁹. Лариса Ніколаєнко провела ґрунтовне дослідження репрезентації емоцій заздрості та співчуття в польській, російській та українській мовних картинах світу³⁰.

Концепт РАДІСТЬ в українській лінгвокультурі: психологічний ракурс

Згідно з даними *Етимологічного словника української мови* (ЕСУМ), слово радість походить від давньоруського слова радъ – старослов'янського **радъ** – праслов'янського *radъ* «радісний, радий» (*raditi: roditi* «турбуватися»)³¹.

Словник української мови (СУМ) подає наступну дефініцію лексеми радість:

1) «почуття задоволення, втіха, приємність»; 2) «особа, предмет, подія і т. ін., що викликають радісні почуття, тішать» (цей фрагмент дефініції містить також значення: «приємна, втішна звістка»; «лагідне, ніжне звертання до когонебудь»)³².

Великий тлумачний словник сучасної української мови подає наступні значення лексеми радість: 1) «відчуття душевного задоволення і пов'язане з ним приємне почуття; втіха»; 2) «особа, предмет, подія та ін., що викликають таке почуття»³³.

Розглянемо концепт РАДІСТЬ на основі даних вільного асоціативного експерименту, взятих з *Українського асоціативного словника* Світлани Мартінек³⁴.

²⁸ A. Wierzbicka, *Emotions Across Languages and Cultures*, Cambridge 1999.

²⁹ О.Г. Лозинська, *Польська кінематична фразеологія на позначення емоцій: структура, семантика, функціонування*. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук, Київ 2014.

³⁰ Л.І. Ніколаєнко, *Репрезентація емоцій заздрості і співчуття в польській, російській та українській мовах: семантико-когнітивний і лінгвоаксіологічний виміри*, Київ 2021.

³¹ *Етимологічний словник української мови: в 7 томах*, ред. О.С. Мельничук, т. 5, Київ 2006, с. 11.

³² *Словник української мови: в 11 томах*, ред. І.К. Білодід, т. 8, Київ 1977, с. 435-436.

³³ *Великий тлумачний словник сучасної української мови*, ред. П.М. Мовчан, В.Й. Клічак, В.В. Німчук, Київ 2009, с. 954.

³⁴ С.В. Мартінек, *Український асоціативний словник. Від стимулу до реакції*, Львів 2007, с. 266.

Асоціативні реакції на слово-стимул радість за своїми граматичними ознаками представлені іменниками, прикметниками, прислівниками та дієсловами. Найчисельнішу групу реакцій становлять іменники. Були встановлені асоціативні зв'язки двох типів – за подібністю та за протилежністю.

Аналіз реакцій на слово-стимул *радість* виявив, що гіперонімами та когіпонімами цього слова для мовців є **емоції, відчуття, настрої** (по 0,5%). Серед позитивних емоцій, відчуттів та психологічних станів було вказано **щастя** (12,9%), **задоволення** (1,9%), **веселість** (1%), **веселощі** (0,5%), **приємність** (1%), **приємне відчуття** (0,5%), **позитив** (0,5%), **кайф** (0,5%), **спокій** (0,5%), **величність** (0,5%). Остання реакція **величність**, згідно з лексикографічним визначенням, пов'язана з почуттям подиву, захоплення чи піднесеності.

До негативних реакцій за протилежністю належать: **смуток** (6,2%), **сум** (3,8%), **горе** (0,5%), **журба** (0,5%), **злість** (0,5%).

Носії української мови та культури описують радість за допомогою прикметників: **весела** (0,5%), **приємна** (0,5%), **чудова** (0,5%). Радість також отримала позитивну оцінку респондентів за допомогою реакцій **весело** (1%), **чудово** (1%), **це класно** (0,5%), **клас** (0,5%), **добре** (0,5%), **це добре** (0,5%).

Зовнішній прояв емоції радості знайшов своє відображення у таких реакціях респондентів, як **сміх** (6,2%), **посмішка / усмішка** (2,4%), **регіт** (0,5%), **сльози** (0,5%), **пригання** (0,5%). Двозначною є реакція **сльози**, оскільки можна **плакати з радості, на radoщах** або ж можна **крізь сльози сміятися**, тобто одночасно переживати і радість і горе. Ця реакція може також бути за протилежністю, оскільки сльози, плач є проявом горя, образи, болю.

Слово-стимул радість переважно асоціюється зі світлими кольорами, що підтверджується реакціями **жовта / жовтий / жовтий колір** (1,9%), **біле** (0,9%). У той же час, було зафіксовано асоціацію з темним кольором: **чорна** (0,5%), що може бути частиною усталеного словосполучення **чорна радість**, яке позначає почуття, властиве злісній, низькій, підступній людині.

Радість також асоціюється зі світлом і сонцем, як джерелом світла, про що свідчать реакції: **світло** (0,5%), **світла** (0,5%), **сонце** (1%). У вищенаведених реакціях чітко простежуються бінарні опозиції СВІТЛО – ТЕМРЯВА, БІЛЕ – ЧОРНЕ, які, як зазначає Світлана Мартінек, пов'язані у свідомості мовців з опозиціями ЩАСТЯ – НЕЩАСТЯ, РАДІСТЬ – СУМ, а також із загальною аксіологічною опозицією ХОРОШЕ – ПОГАНЕ³⁵.

Пилип Селігей, досліджуючи внутрішню форму назв емоцій в українській мові, з'ясував, що у бінарній опозиції ТЕМРЯВА – СВІТЛО відбулося християнське розуміння темряви як символу нечистої сили, а світла – як сили божественної; зі світлом асоціюється радісний настрої, а з темрявою – поганий³⁶.

³⁵ S. Martinek, *Light and Dark: oppositional metaphor as the interaction of cognitive mechanisms*, "Jezikoslovlje" 2019, vol. 20 (2), p. 279-302.

³⁶ П.О. Селігей, *Внутрішня форма назв емоцій*. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук, Київ 2001.

Концепт РАДІСТЬ можна охарактеризувати за наступними критеріями: за тривалістю: **короткочасна, тривала** (по 0,5%); за частотою переживання: **щоденна** (0,5%); за постійністю, звичністю: **завжди** (0,5%); за порядком: **остання** (0,5%); за інтенсивністю: **велика** (3,3%), **надмірна** (0,5%), **безмежна** (0,5%); за глибиною: **глибока** (0,5%); за очікуваністю: **очікувана** (0,5%); за затребуваністю: **потрібна** (0,5%); за ширістю: **шира** (1,4%), **справжня** (0,5%); за ступенем контролюваності: **нестримна** (0,5%); за приналежністю: **моя, спільна, на всіх одна, дитяча, дітей** (кожна з цих реакцій – по 0,5%). Реакції **спільна та на всіх одна** свідчать про те, що емоцію радості не тільки переживають індивідуально, а можуть ділитися нею чи переживати її спільно з іншими людьми.

Ще один аспект концепту РАДІСТЬ полягає в тому, що почуття може бути чимось або кимось (не) зіпсуте чи (не) затьмарене, про що свідчить реакція **безхмарна** (0,5%), що відповідає дефініції в тлумачному словнику «нічим не затьмарена; радісна, щаслива»³⁷.

Учасники вільного асоціативного експерименту вказали наступні причини радості:

- загальнолюдські поняття та цінності: **життя** (1,9%), **світ** (0,5%), **добро** (0,5%);
- психологічні стани, почуття: **кохання** (0,5%), **любов** (0,5%);
- люди, родинні / соціальні зв'язки: **дітям, мама, народження, подружжя, друзі, із друзями, від спілкування, допомога іншим** (по 0,5%);
- рідний дім: **дім** (0,5%);
- об'єкти та явища природи, рослини, тварини: **сонце** (0,9%), **квіти** (0,9%), **веселка** (0,5%), **собака** (0,5%);
- події, дії, ситуації: **святкування: свято** (0,9%), **бенкет** (0,5%), **день народження** (0,5%); **розваги, спорт: дискотека, футбол** (чол. реакція) (по 0,5%); **досягнення, хорошиий результат: перемога, успіх, удалось** (по 0,5%); **навчання: оцінка** (0,5%), **здати сесію** (0,5%); **удача, везіння, матеріальні блага: про виграш** (0,5%); **добра звістка: новина** (0,5%); **їжа: сніданок** (0,5%), **риба** (0,5%); **подарунки: подарунок, від подарунків** (по 0,5%); **щось неочікуване, незвичайне: чудо** (0,5%).

Певні періоди в житті людини асоціюються зі словом радість, а саме **дитинство** (0,5%) та **молодість** (0,5%), і як опозиція – **старість** (0,5%), що також знаходить підтвердження у відомих народних прислів'ях «**Старість – не радість**», «**Старість – не велика радість**», «**Молодість буйність, а старість не радість**»³⁸.

Було виявлено ряд реакцій, які складно однозначно інтерпретувати. Так наприклад, серед чоловічих реакцій зафіксовано слово **риба**, що може асо-

³⁷ Словник української мови: в 11 томах, ред. І.К. Білодід, т. 1, Київ 1970, с. 152.

³⁸ М.М. Пазяк, *Українські прислів'я та приказки. Проблеми пареміології та пареміографії*, Київ 1984, с. 132.

ціюватися як з улюбленою їжею, так і формами дозвілля чи хоббі, такими як рибальство, дайвінг, утримання акваріуму. Чоловічу реакцію **квіти** можна також трактувати двояко, а саме як частину природи, що радує око та дає естетичне задоволення, так і подарунок, який приносить радість як тому, хто дарує, так і тому, хто отримує такий подарунок. Серед жіночих реакцій було зафіксовано слово **соболь**, яке найімовірніше асоціюється у жінок із шубою чи назвою магазину хутрових виробів, проте також може стосуватися тварини або навіть прізвища чи прізвиська людини.

Згідно з даними соціологічного опитування, проведеного у 2018 році соціологічною групою «Рейтинг» шляхом особистого формалізованого інтерв'ю 2000 мешканців різних регіонів України віком від 18 років, найбільше радості у житті українцям приносять родина (74%), діти (63%), друзі (49%), подорожі (30%), спілкування з природою (30%), гроші (29%), музика (27%), робота (25%), домашні тварини (24%) та подарунки (22%). Майже кожному п'ятому українцю приносять радість відпустки / канікули, книжки, інтернет, перегляд телевізора, їжа, секс, а також порання по господарству та заняття спортом. Кожному шостому – кіно, дні народження, молитва, шопінг. Майже кожному десятому – театр, танці, пісні, перемоги улюбленої команди чи просте усамітнення. Близько 5% приносять радість навчання та алкоголь, 1-2% – азартні ігри та легкі наркотики. Тільки 1% українців зазначили, що їм нічого не приносить радість у житті³⁹.

Якщо порівняти дані соціопитування та асоціативні реакції з *Українського асоціативного словника*, то очевидним стає той факт, що групи «родина», «діти» та «друзі» є лідерами у рейтингу радості для обидвох проаналізованих нами джерел. Проте, на відміну від даних соціопитування, з-поміж словникових асоціативних реакцій серед причин радості не було зафіксовано **подорожей, грошей, музики та роботи**, а також **відпустки чи канікул, книжок, інтернету, перегляду телевізора, сексу та порання по господарству**. Натомість, було виявлено такі причини радості як **життя загалом, любов, кохання, перемога, успіх, виграш, добра новина** та різні **святкування**, які не були зафіксовані в результаті соціопитування.

Висновки

Усі реакції вільного асоціативного експерименту були покласифіковані за структурами репрезентації знань: позитивні емоції, почуття, психологічні стани; негативні емоції та психологічні стани (реакції за протилежністю); зовнішній прояв емоції радості; кольори, з якими асоціюється радість; характеристики, якості емоції радості; причини радості. Останні, в свою чергу, були поділені на наступні категорії: загальнолюдські поняття і цінності, психологічні стани

³⁹ УНІАН, [В:] <https://www.unian.ua/politics/10209444-stalo-vidomo-shcho-prinosit-ukrajincyam-naybilshe-radosti.html> (01.08.2018).

/ почуття, люди / родинні та соціальні зв'язки, рідний дім, об'єкти та явища природи / рослини / тварини, події / дії / ситуації. Також було виявлено ряд реакцій, які складно інтерпретувати.

Отже, асоціативне значення лексеми радість співпадає з двома дефініціями, поданими тлумачними словниками української мови, а саме: 1) «почуття задоволення, втіха, приємність»; 2) «особа, предмет, подія і т. ін., що викликають радісні почуття».

Аналіз асоціативних реакцій на слово-стимул радість, зафіксованих в *Українському асоціативному словнику*⁴⁰, виявив, що емоція радість описується гіперонімами **емоція, відчуття, настрої**. Ядро асоціативного поля концепту РАДІСТЬ в українській лінгвокультурі становлять **щастя, веселість / веселощі, задоволення, приємність / приємне відчуття** та їхні опозиції **смуток і сум**. Найчастотнішими характеристиками концепту РАДІСТЬ стали прикметники **велика** та **шира**. Радість найбільше асоціюється зі **сміхом, посмішкою, усмішкою** як зовнішнім проявом емоції, а також із **жовтим і білим** кольорами. Крім того, радісний настрої асоціюється зі **світлом і сонцем**.

Серед причин радості найбільшу кількість реакцій налічує **життя** в цілому, а також велике значення для українців мають **родина, друзі, дім**. Такі етапи в житті людини як **дитинство і молодість** асоціюються з відчуттям радості. Причинами радості для українців є **кохання, любов, спілкування, допомога іншим, природа, святкування, розваги і хоббі, досягнення, удача, добра новина, їжа, подарунки**.

Подальші перспективи дослідження передбачають проведення порівняльного аналізу асоціативних значень слів радість, radość, joy в українській, польській та англійській лінгвокультурах.

References

- Arnold M.B., *Emotion and personality*, vols. 1-2, New York 1960.
 Barrett L.F., *How Emotions Are Made: The Secret Life of the Brain*, Boston 2017.
 Bartmiński J., *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin 2006.
 Darwin Ch., *On the Origin of Species*, London 1859.
 Ekman P., *Basic Emotions*, [in:] *The Handbook of Cognition and Emotion*, New York 1999.
Etymologichnyy slovnyk ukraïns'koyi movy v 7 t., red. O.S. Melnychuk, t. 5, Kyiv 2006.
 Goroshko Ye.I., *Integrativnaya model' svobodnogo asociativnogo eksperimenta*, Moskva 2001.
 Izard C.E., *Human Emotions*, New York 1977.
 Kagan J., *Motives and development*, „Journal of Personality and Social Psychology” 1972, № 22 (1).
 Kövecses Z., *The Conceptual Structure of Happiness*, [in] *Happiness: Cognition, Experience, Language*, Helsinki 2008.

⁴⁰ С.В. Мартінек, *Український асоціативний словник: Від стимулу до реакції*, Львів 2007, с. 266.

- Kövecses Z., *Emotion concepts in a new light*, “Rivista Italiana di Filosofia del Linguaggio” 2020, <https://doi.org/10.4396/SFL201917>.
- Lasarus R., *Emotion and Adaptation*, New York 1991.
- Losyns'ka O.H., *Pol'ska kinematychna frazeolohiya na poznachennyya emociy: struktura, semantyka, funkcionuvannya*. Avtoreferat dysertatsiyi na zdobuttya naukovooho stupenya kandydata filolohichnykh nauk, Kyiv 2014.
- Martinek S.V., *Ukrayins'kyi asociatyvnyy slovnyk: Vid stymulu do reakciji*, Lviv 2007.
- Martinek S., *Light and Dark: oppositional metaphor as the interaction of cognitive mechanisms*, “Jezikoslovje” 2019, vol. 20 (2).
- Maslow A.H., *Motivation and Personality*, New York 1954.
- Minsky M., *The Emotion Machine. Commonsense Thinking, Artificial Intelligence, and the Future of the Human Mind*, New York 2006.
- Nikolayenko L., *Reprezentaciya emociy zazdrosti i spivchuttya v pol'skiy, rosiys'kiy ta ukrayins'kiy movakh: semantyko-kohnityvnyy i linhvoaksiolohichnyy vymiry*, Kyiv 2021.
- Olkhovych-Novosadiuk M., *Verbalizaciya konceprosfery RADIST' v ukrayins'kiy, pol'skiy ta anhliys'kiy movakh*, «Visnyk L'viv'skogo Universytetu: Seriya filolohichna» 2020, № 72.
- Olkhovych-Novosadiuk M., *Verbalizaciya konceptu RADIST' v ukrayins'kiy movnij kartyni svitu: na materialy khudozhn'oyi prozy*, «Zapysky z ukrayins'koho movoznavstva» 2021, № 28.
- Ortony A., Clore G.L., Collins A., *The Cognitive Structure of Emotions*, New York 1988.
- Pazyak M.M., *Ukrayins'ki prysliv'ya ta prykazky. Problemy paremiolohiyi ta paremiohrafyiyi*, Kyiv 1984.
- Plutchik R., *Emotions and Life: Perspectives from Psychology, Biology, and Evolution*, Washington, D.C. 2002.
- Roeckelein J.E., *Elsevier's Dictionary of Psychological Theories*, New York 2006.
- Schachter S., Singer J., *Cognitive, Social and Physiological Determinants of Emotional State* “Psychological Review” 1962, № 69.
- Selihej P.O., *Vnutrishnya forma nazv emociy*. Avtoreferat dysertatsiyi na zdobuttya naukovooho stupenya kandydata filolohichnykh nauk, Kyiv 2001.
- Shapar V.B., *Psykhologichnyy tлумachnyy slovnyk*, Kharkiv 2004.
- Shamayeva Yu.Yu., *Kohnitivna struktura kontseptu RADIST' (na materialy anhliys'koyi movy)*. Avtoreferat dysertatsiyi na zdobuttya naukovooho stupenya kandydata filolohichnykh nauk, Kharkiv 2004.
- Shakhovskiy V.I., *Kategorizatsiya emotsij v leksyko-semanticheskoy sisteme yazyka*, Voronezh 1987.
- UNIAN, [v:] <https://www.unian.ua/politics/10209444-stalo-vidomo-shcho-prinosit-ukrajincyam-naybilshe-radosti.html>.
- Slovnyk ukrayins'koyi movy v 11 t.*, red. I.K. Bilodid, Kyiv 1977.
- Velykyy tлумachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy*, red. P.M. Movchan, V.Y. Klichak, V.V. Nimchuk, Kyiv 2009.
- Voytko V.I., *Korotkyy psykhologichnyy slovnyk*, Kyiv 1976.
- Wierzbicka A., *Emotions Across Languages and Cultures*, Cambridge 1999.
- Zhabotinskaya S.A., *Imya kak tekst: kontseptual'naya set' leksicheskogo znacheniya (analiz imeni emotsii)*, «Kognitsiya, komunikatsiya, diskurs» 2013, № 6.

ПРО АВТОРА

Марія Ольхович-Новосадюк – асистент кафедри іноземних мов факультету міжнародних відносин, Львівський національний університет імені Івана Франка (The Ivan Franko National University of Lviv). **Основні публікації: статті:** *Communicative Language Teaching: Main Aspects and Problems*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego: Seria Filologiczna” 2014, vol. 11, p. 60-71; *The Emotion Concept of Joy in the English Linguaculture*, «Лінгвістичні студії. Linguistic Studies: зб. наук. праць» гол. ред. А.П. Загнітко, вип. 34, Вінниця: ДонНУ ім. В. Стуса 2017, с. 118-123; *Вербалізація концептосфери РАДІСТЬ в українській, польській та англійській мовах*, «Вісник Львівського університету: Серія філологічна» 2020, вип. 72, Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, с. 329-330; *The conceptosphere JOY in paremia of the English, Ukrainian and Polish languages*, «Science and Education a New Dimension. Philology» 2020, vol. VIII (38), Issue 230, Budapest, p. 44-47; *Вербалізація концепту РАДІСТЬ в українській мовній картині світу: на матеріалі художньої прози*, «Записки з українського мовознавства» 2021, вип. 28, Одеса: Одеський нац. ун-т ім. І.І. Мечникова, с. 249-254.

ORCID: 0000-0002-2659-1633

Email: mariya.olkhovych-novosadyuk@lnu.edu.ua